

УДК 398.33:636](477.82-22)

СКОТАРСЬКІ МОТИВИ В КАЛЕНДАРНО-ПОБУТОВІЙ ОБРЯДОВОСТІ ВОЛИНЯН (на польових матеріалах із сіл Житомирської та Вінницької областей)

Дмитро ПОЖОДЖУК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

У статті, на основі польових етнографічних матеріалів, записаних автором у волинських селах Житомирської (сс. Грушки, Давидівка Володарсько-Волинського, Івановичі, Стара Олександрівка Червоноармійського, Іванків, Клітище, Ксаверівка, Новопіль Черняхівського р-нів) та Вінницької (сс. Воронівці, Зозулинці, Лозна, Морозівка, Подорожня, Рибчинці Хмільницького р-ну) областей, охарактеризовано присутність скотарських мотивів у календарних звичаях та обрядах річного циклу (зокрема, у відзначенні Покрови (14 жовтня), Михайла (21 листопада), різдвяно-водохресних свят, Стрітіння (15 лютого), Вербної неділі, Великодня, Юрія (6 травня), Івана Купала (7 липня), Петра і Павла (12 липня)). Особливий наголос зроблено на звичаї, пов'язаному із символічним “викраденням” корів на Трійцю, побутування якого зафіксовано лише у волинських районах Житомирщини.

Ключові слова: скотарські мотиви, календарно-побутова обрядовість, Волинь, звичаї, обряди, Житомирщина, Вінничина.

Під час дослідження календарних і родинних звичаїв та обрядів учені-етнологи часто виділяють у них головні мотиви – передусім господарські (хліборобські, скотарські), поминальні, шлюбно-любовні тощо. Наприклад, за принципом характеристики мотивів побудована структура розділу Корнелія Кутельмаха у колективній монографії “Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат”¹. Чи не найбільше уваги вчені нині звертають на поминальні та шлюбно-любовні мотиви, а з господарських – на хліборобські (так, хліборобським мотивам у календарно-побутовій обрядовості українців Південно-Західного історико-етнографічного регіону України присвячена дисертація Володимира Конопки², а у весільній обрядовості – Ліни Болібрух³). Натомість скотарським

¹ Корнелій Кутельмах, “Календарна обрядовість як етногенетичне джерело,” в *Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат*, ред. Степан Павлюк (Львів: Інститут народознавства НАН України, 2006), т. 2, 473–557.

² Володимир Конопка, “Хліборобські мотиви в календарній обрядовості українців Південно-Західного історико-етнографічного регіону України” (Автореф. дис. канд. іст. наук, Інститут народознавства НАН України, 2015).

³ Григорій Рачковський, “Польові етнографічні дослідження кафедри етнології Львівського університету (1998–2013): географія, тематика, здобутки,” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 50 (2014): 600.

мотивам у календарній чи родинній обрядовості українців етнологи приділяють менше уваги, принаймні спеціальних досліджень з цієї теми є не так багато (серед них – стаття львівської дослідниці Марії Баглай, присвячена скотарським мотивам у календарно-побутовій обрядовості літнього циклу населення волинських сіл Житомирської обл.⁴). Власне, скотарські мотиви у календарних звичаях та обрядах волинян досліджені недостатньо (порівняно, скажімо, з обрядовістю українців Карпат⁵). Інформацію про них у структурі весняної обрядовості можна почерпнути, наприклад, з монографії Юрія Пуківського⁶, у зимовій обрядовості – зі статті Володимира Галайчука⁷. Проте комплексного дослідження з цієї теми в українській етнологічній науці поки що немає. Сподіваємося, що польові етнографічні матеріали, зібрані автором у волинських селах Житомирщини та Вінничини в контексті дослідження традиційного скотарства волинян та оприлюднені в пропонованій розвідці, будуть корисними як дослідникам традиційної календарно-побутової обрядовості українців, так і народної культури волинян загалом.

Характеристику скотарських мотивів у календарно-побутовій обрядовості волинян доречно починати не від свят, які припадають на календарну зиму, а з осінніх свят, які у народі були межовими – знаменували перехід від теплої до холодної пори року. Першим святом, після якого волиняни могли припиняти випас худоби, була Покрова – 14 жовтня (*“Після Покрови ше женут, буває. А бувають такі роки, шо на Покрову сніг упаде, то вже й не поженут. Ну то це від погоди залежит”*⁸). Проте остаточно сезонний випас худоби здебільшого припиняли на Михайла (21 листопада): *“На Михайла корови загаяють”*⁹; *“Це пасли до Михайла – таке свято, а тоді вже не пасут – всьо, кінець”*¹⁰; *“До Михайла пасуть, а тоді пргаяють, загаяють, та й більш не вигаяють.*

⁴ Марія Баглай, “Скотарські мотиви в літній обрядовості волинян Житомирщини,” *Народознавчі зошити* 4 (2015): 818–824.

⁵ Роман Кирчів, “Релікти юрївської обрядовості в українських Карпатах,” *Народна творчість та етнографія* 2 (1985): 38–43; Мар’ян Мандибур, *Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX – 30-х років XX ст.: історико-етнографічний нарис* (Київ: Наукова думка, 1978); Михайло Тиводар, “Весняні скотарські свята, обряди та вірування населення українських Карпат (друга половина XIX – середина 40-х років XX ст.),” *Народна творчість та етнографія* 5 (1990): 32–40; Михайло Тиводар, *Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: історико-етнологічне дослідження* (Ужгород: Карпати, 1994).

⁶ Юрій Пуківський, *Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині* (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2015).

⁷ Володимир Галайчук, “Різдвяно-водохресні свята в околицях Кременця,” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 44 (2009): 215–240.

⁸ Феодосія Мойс (1922 р. н.), записав Дмитро Походжук, село Подорожня Хмельницького району Вінницької області, 14 липня 2014 р.

⁹ Валентина Кордонєць (1932 р. н.), записав Дмитро Походжук, село Грушки Володарсько-Волинського району Житомирської області, 9 липня 2013 р.

¹⁰ Марія Перенич (1925 р. н.), записав Дмитро Походжук, село Воронівці Хмельницького району Вінницької області, 4 липня 2014 р.

Це така приказка є”¹¹; “Я, примірно, то пас сам, це з весни я пошов пасти – аж до Михайла. На Михайла одпас, на Михайла роцот мені, і я вже пішов додому”¹². Саме на свято Михайла на досліджених теренах Волині було прийнято розраховуватись з пастухами (“Могорич пастухам давали”¹³). Респонденти із с. Воронівців Хмельницького району Вінницької обл. розповідають: “Після війни то так наймали [двох пастухів]. За місяць – рубля, а при кінці [випасу], то давати треба було 16 киль зерна. При кінці пасовиська. Так після війни пасли. Оце я даю кожного місяця рубля цим пастухам, а як уже вони кончат пасти, то [...] у кожную хату йдуть і беруть зерно. [...] Кому напас корову, то той мусит дати 16 киль зерна: чи пшениці, чи жита”¹⁴; “За ціле літо вони (пастухи. – Д. П.) собі заробили, там договір склали. А потом їм вже платят. [...]. На Михайла йдуть, вони вже кончили, йдуть по хатах, чия корова була та пасли, і одбирають там хто гроші, хто пашиню”¹⁵. Проте, за сприятливих природних умов, пастухи могли продовжити випас худоби й після 21 листопада: “Він (пастух. – Д. П.) каже: “Ну, поки снігу не буде, як ви ше хочете, то я ше буду пасти””¹⁶. Зрідка траплялося, що випас худоби міг тривати до свята Миколи (19 грудня)¹⁷.

Чіткі скотарські мотиви можна виокремити в різдвяно-водохресній обрядовості волинян (загалом, вони мають загальноукраїнський характер). На Святий вечір, а також на Водохреща хлів і худобу обов’язково освячували: “На Різдвяні, на Водохрещі, як посвятиться свячена вода, то в хліві так само худобу, свині, все [...] покропилось”¹⁸; “На Святий вечір святим в хліві. [...] Худобу святим. [...] Даєм там вареники, шо там варим на Вілію”¹⁹. Так, на Святий вечір обов’язково потрібно було почастивати худобу кутею (“Якшо там кутя, то кидають корові шось там трошки”²⁰). Годували худобу

¹¹ Лариса Супрунчук (1939 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Івановичі Червоноармійського району Житомирської області, 10 липня 2013 р.

¹² Володимир Циберт (1941 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Давидівка Володарсько-Волинського району Житомирської області, 11 липня 2013 р.

¹³ Марія Терещук (1929 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Давидівка Володарсько-Волинського району Житомирської області, 11 липня 2013 р.

¹⁴ Марія Перенич (1925 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Воронівці.

¹⁵ Марія Лозова (1931 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Воронівці Хмельницького району Вінницької області, 4 липня 2014 р.

¹⁶ Галина Н (1936 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Зозулинці Хмельницького району Вінницької області, 10 липня 2014 р.

¹⁷ Марія Поліщук (1926 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Клітище Черняхівського району Житомирської області, 6 липня 2013 р.

¹⁸ Віра Кондратюк (1954 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Морозівка Хмельницького району Вінницької області, 9 липня 2014 р.

¹⁹ Галина Сидорук (1940 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Лозна Хмельницького району Вінницької області, 7 липня 2014 р.

²⁰ Єлизавета Саволук (1938 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Морозівка Хмельницького району Вінницької області, 9 липня 2014 р.

свяченим і на другий Святий вечір (13 січня): *“На Меланки то ввечері виносят худобі. Перед Щедрою. То виносят там що є свячене, усьо готується на вечерю, то це виносят корові: там, допустим, пампушки напечут, вареники варят, то це винесут худобі”*²¹. Також корові могли згодувати після свят солону з різдвяного снопа (“коляди”) та сіно, яке лежало на столі під час обрядових трапез²². На Волині побутувала віра в те, що худоба на Святий вечір може розмовляти: *“Це, кажуть, як хто обіжає, не дає їсти, пасти, погано годує, б’є, то вона скаржиться Богові”*²³.

У контексті новорічної обрядовості нам вдалося зафіксувати й відомості, які стосуються народної ветеринарії: *“Як корова отелиться, готовили їй такі помії: хліба кусок одрізали, кидали туди жита, як ото посипають жито, посипають на Новий рік, то те жито збирають, і тоже туди, щоб вона вже попила те піло”*²⁴.

“Від уроків” худобу часто обкурювали свічкою, освяченою в церкві на Стрітіння (15 лютого)²⁵. До цього вдавалися також, *“як молоко тягнеться”*: *“Шось зробиться молоці чи зробить, да тако молоко тягнеться, як резина тягнеться. То обкурювали [корову] і свічкою, і ще чимсь (якесь зілля свячене да в мисочку, таку покришку брали, щоб воно курило)”*²⁶.

Зазвичай до початку травня худобу утримували в хліву, годуючи сіном. Проте, якщо погодні умови були сприятливими, то її виганяли на пасовище наприкінці квітня, а при нестачі корму – навіть і раніше²⁷. Дата першого вигону на обстежених теренах Волині не була приурочена до якогось конкретного свята календарного циклу. Виганяли худобу тоді, коли *“уже підніметься трава така чимала, щоб можна було [корову вигнати], бо коза чи там овечка, чи коняка, то вона й маленької наїсться”*²⁸. Інформатор із с. Ксаверівки Черняхівського району Житомирської обл. зазначав, що корів на випас виганяють у межах 25–28 квітня²⁹. Приблизно такою ж дата першого вигону є також у волинських селах Хмельницького району Вінницької обл.: *“Десь у маю місяці,*

²¹ Феодосія Мойс (1922 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Подорожня.

²² Павлина Сівченко (1928 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Грушки Володарсько-Волинського району Житомирської області, 9 липня 2013 р.

²³ Михайло Шурима (1938 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Рибчинці Хмельницького району Вінницької області, 12 липня 2014 р.

²⁴ Павлина Сівченко (1928 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Грушки.

²⁵ Олена Михайленко (1939 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Іванків Черняхівського району Житомирської області, 8 липня 2013 р.

²⁶ Марія Полішук (1926 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Клітище.

²⁷ Тетяна Цимбалюк (1939 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Новопіль Черняхівського району Житомирської області, 3 липня 2013 р.

²⁸ Володимир Цимбалюк (1938 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Новопіль Черняхівського району Житомирської області, 4 липня 2013 р.

²⁹ Олександра Вознюк (1928 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Ксаверівка Черняхівського району Житомирської області, 5 липня 2013 р.

як стане тепло. Десь начало мая. На первого мая, чи ранше трошки. Цього року ранче, бо ранче весна. Як ранче весна, то ранче виганяют”³⁰; “В маю. Тепло вже – трава виросте, тоді гонили корови”³¹.

Значної шкоди обрядовості першого вигону худоби на пашу на теренах Східної Волині завдала радянська колективізація, яка відбувалася у міжвоєнний період. Унаслідок радянської політики багато звичаїв та обрядів було втрачено, а деякі з них зазнали значних змін. До прикладу, традиція першого вигону худоби, за словами респондентів, у наш час приурочена до травневих свят³². Попри те, що ми не зуміли чітко з’ясувати, до якого саме свята українці східної частини Волині традиційно приурочували перший вигін худоби на пасовище, нам вдалося записати досить докладну інформацію про сам процес вигону. “Вигонять корови. Сьогодні, наприклад, ми пасем перший день. То й гонять люди, чії корови. Помагають, постоять, бо ж вони (корови. – Д. П.) б’ються зразу. А вже на обіді вийшли люди цієї сами, забрали корови, погнали. Да й уже пасуть по череді, кому коли”³³, – зазначає респондент із с. Клітища Черняхівського району Житомирської обл. Цей, на перший погляд, нехитрий опис містить багато цікавої інформації. Слід зауважити, що в тепер корів на досліджуваних теренах Волині пасуть “по череді”, що певною мірою відбивається на особливостях першого вигону. Незадовго до часу першого вигону худоби на пашу, вулицями ходять “чергові” пастухи й інформують людей, коли їм гнати худобу “в чередь”³⁴.

Вперше виганяючи худобу з хліва, господарі всіляко намагалися захистити її від злих сил, наприклад: “Колись мама клала яйця коло порога, корова [їх] переступала – йде в Божу путь!”³⁵. Проте більш поширеним, аніж яйце, атрибутом обряду першого вигону був залізний предмет – його ставили перед короною на виході із хліва, щоб вона його переступила: “Просту залізячку покласти через поріг, а вона (корова. – Д. П.) через цю залізячку [переступає]”³⁶. Респондент із с. Грушок Володарсько-Волинського району Житомирської обл. деталізує цю інформацію: “Колись моя мама так робила: виганяла корову, клала серпа, ножа, оце нержавіючу сталь. Виганяли, клали у хліви, а як заганяли, це саме клали, щоб корова йшла перший раз

³⁰ Марія Перенич (1925 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Воронівці.

³¹ Марія Лозова (1931 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Воронівці.

³² Марія Степанчук (1956 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Івановичі Червоноармійського району Житомирської області, 10 липня 2013 р.

³³ Антоніна Бондарчук (1927 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Клітища Черняхівського району Житомирської області, 6 липня 2013 р.

³⁴ Ніна Бакал (1954 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Клітища Черняхівського району Житомирської області, 6 липня 2013 р.

³⁵ Там само.

³⁶ Любов Журибіда (1944 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Стара Олександрівка Червоноармійського району Житомирської області, 7 липня 2013 р.

*переступати*³⁷. Крім ножа і серпа, могли класти й пилку, сокиру, рогач, залізний замок: *“Пилку ложили коло порога, у кого уже погано [з коровою], там десь коло порога, щоб вона переступала, корова*³⁸ (отже пилку вважали досить потужним оберегом, позаяк хвора тварина мала пройти саме через неї); *“Кладуть сокиру, рогачі ці, що в піч баняки совать”*³⁹; *“Треба, щоб вона (корова. – Д. П.) переступила через ножа чи через сокиру перший раз, щоб ніхто не зурочив”*⁴⁰. У селах Хмільницького району Вінницької обл. під час першого вигону худоби на випас її кропили водою, освяченою на Водохреща.

Широке використання у скотарській обрядовості волинян мають освячені на Вербну неділю вербові гілки. Під час першого вигону худоби свячена верба виконувала водночас дві функції. *“Вербичку кладеться на порозі [хліва], вербичкою женеться [корова]”*⁴¹; *“Брали свячену вербу, через вербу щоб переступила [корова], і вербою вигнати”*⁴²; *“Треба вербичку, одну гіллячку, класти под поріг [хліва], а другою гіллячкою [корову] вигонити на поле, і щоб вона переступила, назад як ішла, не приймать неї”*⁴³ (тобто корова мала двічі у день першого випасу переступити через освячену вербову гілочку – під час вигону на пашу й під час повернення до хліва); *“Святиться на вербну неділю [...] ця гілка. Хазяїн собі святит вербу, він собі тримає у хліві ту гілку – там, де худоба стоїт. І він бере цею гілкою вигонит худобу. Перший раз вигоне. Є такий, що собі тримає і по сім років єдну гілку, і святет, і вигонити собі. Вона помічна. Сім років гілку якщо святити одну, то вона помічна до худоби, і до всього помічна”*⁴⁴. Цікавим було місце зберігання характеризованого апотропею: *“А в самий перед, якщо це вона святиться, ця гілка, то за образом на покуті, кажуть, [її зберігають]. Так, як в вуглі, де це вже, кажуть, покуть, то там тримають. А потом навесні, вже як воно вигонять, то це цею гілкою. І цю гілку там уберут і святят ше на другий рік, і на третій, на четвертий”*⁴⁵; *“Оцею вербичкою вигонять і повісять її в хліві, щоб вона висіла, свячена вербичка”*⁴⁶.

³⁷ Віра Галич (1928 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Грушки Володарсько-Волинського району Житомирської області, 9 липня 2013 р.

³⁸ Павлина Сівченко (1928 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Грушки.

³⁹ Ніна Гвоздівська (1946 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Новопіль Черняхівського району Житомирської області, 14 липня 2013 р.

⁴⁰ Забродська Ніна (1957 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Івановичі Червоноармійського району Житомирської області, 10 липня 2013 р.

⁴¹ Галина Н (1936 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Зозулинці.

⁴² Марія Лебідь (1938 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Воронівці Хмільницького району Вінницької області, 4 липня 2014 р.

⁴³ Євгенія Демидюк (1930-ті рр. н.), записала Мар'яна Черечінь, село Новопіль Черняхівського району Житомирської області, 3 липня 2013 р.

⁴⁴ Марія Лесак (1941 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Лозна Хмільницького району Вінницької області, 7 липня 2014 р.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Ганна Бакур (1935 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Грушки Володарсько-Волинського району Житомирської області, 9 липня 2013 р.

Волиняни вважають, що коли гнати худобу на випас свяченою вербовою гілочкою, це вбереже корову від уроків, хвороб, сприятиме її спокійному норову⁴⁷. За відсутності свяченої верби під час першого вигону худоби на пашу (що траплялося вкрай рідко), її виганяли звичайною гілочкою: *“Як вигониш, а нема цієї верби, то вламав гіллячку – і по хвості три рази [...] Ну, люди моляться, “Отче наш” моляться”*⁴⁸.

Скотарські мотиви проявляються й у великодній обрядовості волинян. Так, худобі давали з’їсти свяченої паски: *“На Паску, як святять [...], целушечки ці висушили і давали [худобі]”*⁴⁹.

За віруваннями волинян, на свято Юрія (6 травня) та в ніч на Івана Купала (з 6 на 7 липня) спостерігається посилена активність відьом, які могли відбирати в корів молоко: *“Відбирають [молоко]. Шо ви йому зробите. Є ведьми, шо тянуть [молоко]. На Юрія одбирають ті відьми: збирають вони росу по пшениці, по травах, у відро збирають”*⁵⁰; *“Колись батько розказував, шо була така [жінка], шо [...] іде і тягне [...] якусь там верьовку, і, каже, з теї воровки молоко капає [...] Це само більше на Івана Купайла вона старалася ходити по межах, по росі, якось приговарювала”*⁵¹. Власне, це були способи відьомської безконтактної магії, спрямованої на відбирання молока (аналогія: роса з пшениці – молоко з вим’я; мотузка – вим’я). Для захисту корів від зловорожого впливу відьом, їх обкурювали стрітенською свічкою⁵².

До свята Петра і Павла (12 липня) волиняни старались упоратись із заготівлею сіна: *“Оце скоро буде Петро-Павло. То вже сіно це покошене”*⁵³. Цього дня коровам плели вінки: *“На Петра сплели вінка, да почепили їй (корові. – Д. П.). Вінок плели з любих квітів. Да сплетуть, да на шию [повісять]”*⁵⁴. Фактично, це чи не єдиний пережиток традиційного скотарського святкування Петра і Павла, який вдалося зафіксувати на обстежених теренах. Наголосимо, що замаювання корів вінками тут здебільшого побутує на Трійцю.

Власне на скотарських мотивах в обрядовості свята Трійці й загалом Зелених свят ми хотіли б зупинитися докладніше, позаяк на обстежених нами теренах

⁴⁷ Марія Лесак (1941 р. н.), записав Дмитро Походжук, село Лозна; Тетяна Цимбалюк (1939 р. н.), записав Дмитро Походжук, село Новопіль; Євгенія Андросюк (1942 р. н.), записала Лілія-Марія Калінчук, село Петриківці Хмельницького району Вінницької області, 10 липня 2014 р.; Надія N (1945 р. н.), записала Лілія-Марія Калінчук, село Рибчинці Хмельницького району Вінницької області, 14 липня 2014 р.

⁴⁸ Михайло Шурима (1938 р. н.), записав Дмитро Походжук, село Рибчинці.

⁴⁹ Галина N (1936 р. н.), записав Дмитро Походжук, село Зозулинці.

⁵⁰ Розалія Костриця (1959 р. н.), записав Дмитро Походжук, село Стара Олександрівка Червоноармійського району Житомирської області, 7 липня 2013 р.

⁵¹ Ганна Бакур (1935 р. н.), записав Дмитро Походжук, село Грушки.

⁵² Олена Михайленко (1939 р. н.), записав Дмитро Походжук, село Іванків.

⁵³ Марія Поліщук (1926 р. н.), записав Дмитро Походжук, село Клітище.

⁵⁴ Антоніна Перевалова (1931 р. н.), записав Дмитро Походжук, село Новопіль Черняхівського району Житомирської області, 3 липня 2013 р.

Волині зафіксовано цікаві звичаї, приурочені до цього календарного періоду. Так, у волинських селах Житомирської обл. вдалося записати цікавий звичай. Для його означення вживатимемо термін «викрадення» корів» на Трійцю, адже ця назва є звичною для місцевих мешканців. Позаяк у відомій нам науковій літературі та джерелах описів цього звичаю немає (якщо не брати до уваги нещодавню статтю Марії Баглай⁵⁵), вважаємо за доцільне навести цитати інтерв'ю з респондентами, які містять інформацію про «викрадення корів» на Трійцю: *“З хліва колись, як хоче шось заробить пастух, то тихенько вижене часа [в] три ночі, вижене, напасе, треба, щоб напасена повна, як бочка корова, і тоді приганяє рано, і людина доїть, уже та хазяйка йому платить за те”*⁵⁶; *“[На Трійцю] викрадали з хліва худобу, да пасли, да пастух напасе до ранку, да приганяє, це вже йому платять за тее, шо це он напасе цю корову і убере в вінок, там вінка почепить корові”*⁵⁷; *“На Трійцю корів крали у людей. Хто вкрав, – платиш йому гроші, шоб оддав”*⁵⁸; *“Крадуть на Трійцю худобу. Вінки в'яжуть на роги”*⁵⁹; *“Це пастухи крадуть [корів]. Була така поведенція [...]. Пастух, як пасе мені корову, то хоче в мене вкрати її, пока я ше не доїла, на поле вигнать, а тоді, як пригнать, я должна дати йому гроші, заплатити [...]. У мене самої пастух корову украв! Я рано устала, пошла доїть – нема корови! А я даже забулася, шо це цей день такий, шо викрадають [корів]. Но пригнав уже в обід корову, да я вже йому даю гроші, за те, шо він украв корову. Там десятку чи п'ятьорку пастуху [даю]”*⁶⁰,

Сума оплати пастуху за «викрадену» корову була символічною і, звісно, не дорівнювала вартості тварини. Респонденти називають цифру від одного до десяти карбованців викупу, до того ж, викуп не обов'язково мав бути грошовий, це могли бути продукти, «могорич» тощо⁶¹. Ще один момент, на який слід звернути увагу, це питання, за що власне платили «викуп»? Респондент із с. Івановичів Черняхівського району Житомирської обл. розповідає: *“Да як осьо там пасе пастух, вже чії там корови, він старається раненько да напасти, да поплете вінки, да понакладає на роги, да ї приганяє, йому платять гроші за це. Не за те, шо пас, а за вінка платять”*⁶².

⁵⁵ Марія Баглай, «Скотарські мотиви в літній обрядовості волинян Житомирщини», 818–824.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Тетяна Цимбалюк (1939 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Новопіль.

⁵⁸ Антон Лось (1939 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Ксаверівка Черняхівського району Житомирської області, 5 липня 2013 р.

⁵⁹ Леонід Бойко (1938 р. н.), записала Лілія-Марія Калінчук, село Новопіль Черняхівського району Житомирської області, 5 липня 2013 р.

⁶⁰ Антоніна Бондарчук (1927 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Клітище.

⁶¹ Валентина Кордонєць (1932 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Грушки.

⁶² Марія Степанчук (1956 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Івановичі.

Кульмінацією звичаю “викрадення” корів на Трійцю було те, що пастух приганяв ситу, заквітчану тварину, отримував за неї “викуп” і подяку господарів: *“[Викрадену корову пастух] гонить на пасовисько, напасе. [...] Вінка [їй] сплете (молочай, оті квітки, да десь і з дому може взять віночка сплести). І вже приводить сюди, до хазяйки. Хазяйка [...] платить уже тому хазяїну, дякує”*⁶³. Вінки для “викрадених” корів плели з різних квітів: як з польових, так і з городніх. Зокрема, найчастіше для цього брали волошки⁶⁴. Стосовно часу, коли саме “викрадали” корів, респонденти зазначають: *“Клечана субота, то це на неділю украли, повинен цей уже хазяїн заплатити пастуху, як прижене рано корову. Вночі крали – напасуть десь, заженуть у конюшину”*⁶⁵; *“В неділю напроти Трійці. Тако – завтра Трійця, так цієї ночі под ранок уже вкраде [пастух корову]”*⁶⁶. Після того, як пастух-“зłodий” приганяв господареві заквітчану корову, всі дійові особи звичаю (худобина, господар і пастух) цього дня відпочивали⁶⁷.

Ареал поширення описаного звичаю є порівняно невеликим, і зафіксований він лише на волинській частині Житомирщини. Уже на південно-східному пограниччі історико-етнографічної Волині жодного натяку на побутування такого звичаю немає. Важко міркувати і про те, якою є суть цього символічного викрадення корів на Трійцю, і повернення їх за винагороду. Позаяк троїцький цикл свят перетинається із Русальним тижнем, то можна було б припустити, що звичай “викрадення” корів на Трійцю може бути пов’язаний з русальними традиціями. Проте сліди такого зв’язку, за нашими матеріалами, не простежуються: *“Це не русалки, це люди крадуть. Як вже покрали ці корови, виганяють корови рано, ще темно, то там на полі об’являються ці русалки. Ну, що вона (русалка. – Д. П.) може зробити, видіти корову і всьо”*⁶⁸.

Крадіжка у скотарській магії вважається засобом, який сприяє плодючості та здоров’ю худоби. Корову задля здоров’я і добрих удоїв рекомендувалося нагодувати травною, викраденою із чужого поля, чи дати їй украдену в пекаря хлібну закваску⁶⁹. Цікавим елементом звичаю “викрадення” корів на Трійцю є і годівля худоби. Вочевидь, вона мала сприяти підвищенню її молочності, а також захисту, зокрема від злих сил та диких звірів⁷⁰.

⁶³ Віра Галич (1928 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Грушки.

⁶⁴ Володимир Цимбалюк (1938 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Новопіль.

⁶⁵ Ганна Бакур (1935 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Грушки.

⁶⁶ Павлина Сівченко (1928 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Грушки.

⁶⁷ Лариса Супрунчук (1939 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Івановичі.

⁶⁸ Павлина Сівченко (1928 р. н.), записала Лілія-Марія Калінчук, село Грушки Володарсько-Волинського району Житомирської області, 11 липня 2013 р.

⁶⁹ Светлана Толстая, “Кража,” в *Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5 т.*, ред. Никита Толстой (Москва: Международные отношения, 1999), т. 2, 640–643.

⁷⁰ Светлана Толстая, “Кормление скота,” в *Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5 т.*, ред. Никита Толстой (Москва: Международные отношения, 1999), т. 2, 606–608.

У досліджених селах північно-східної частини Волині звичай “викрадення” корів на Трійцю наразі вже не побутує, але, як зауважує респондент із с. Грушок, “зараз хоч не “крадуть” корів, але вінки вішають”⁷¹. Інший інформатор з Житомирщини розповідає: “На Зелені Свята у нас вінки плетуть. Оце моя дочка да одпала, да ми наплели більши пійсят вінків на кожну корову”⁷². Натомість на волинській частині Вінниччини вінки коровам не плели, принаймні інформації про це нам зафіксувати не вдалося: “Не, у нас нема такого обичаю”⁷³. Хоча загалом, “замаювання” худоби вінками на Зелені свята було поширене не тільки на Волині (у селах Горохівського району Волинської обл. вінки у Зелену суботу плели, щоб уберегти худобу від злих сил⁷⁴). Наприклад, на теренах Надсяння діти перед вечором у суботу плели віночки на пасовиськах, і вішали їх коровам на роги⁷⁵. Більше того, коли діти приганяли корови додому, то батьки платили їм за це гроші⁷⁶. Плели вінки з квітів напередодні свята й пастухи українських Карпат⁷⁷. Вінки як елемент скотарської обрядовості використовували й у скотарських традиціях інших слов’янських народів, зокрема, поляків⁷⁸.

На обстежених теренах Волині на Зелені свята завітчували також місця, пов’язані з худобою. Робили це не лише в суботу, але й у неділю. Зіллям захищали хлів від нечистої сили: “На Зелену неділю, то це всегда [кладуть до хліва] татариння, любисток. Ото всегда кажуть, щоб була гілочка осики в хліві”⁷⁹.

⁷¹ Аркадій Кризов (1935 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Грушки Володарсько-Волинського району Житомирської області, 9 липня 2013 р.

⁷² Розалія Костриця (1959 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Стара Олександрівка.

⁷³ Феодосія Мойс (1922 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Подорожня.

⁷⁴ Марія Баглай, “Обрядові функції рослинності у волинян (за етнографічними матеріалами експедицій 2009–2010 рр.)” *Народознавчі зошити* 4 (2013): 612.

⁷⁵ Інна Пахолок, “Традиційні звичаї та обряди Зелених свят: західнополіські і надсянські паралелі (за польовими матеріалами Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. та Мостиського р-ну Львівської обл.)” *Народознавчі зошити* 3–4 (2006): 450.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Михайло Тиводар, *Традиційне скотарство українських Карпат*, 391; Роман Кирчів, “Релікти юрійської обрядовості в українських Карпатах,” 42; Андрій Випасняк, “Традиційне скотарство українського населення Східної Галичини (90-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.)” (Автореф. дис. канд. іст. наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010), 15; Михайло Зубрицький, “Народний календар, народні звичаї і повірки, привязані до днів в тижни і до рокових свят (Записані у Мшанци, Староміського повіту і по сусідніх селах),” *Матеріяли до українсько-руської етнології* 3 (1900): 33–60; Іван Близнак, “Зелено-святочний звичай у бойківській місцевині Штуківець,” *Літопис Бойківщини* 9 (1937): 120–122.

⁷⁸ Светлана Виноградова и Светлана Толстая, “Венок,” в *Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5 т.*, ред. Никита Толстой (Москва: Международные отношения, 1995), т. 1, 315–318.

⁷⁹ Любов Журибіда (1944 р. н.), записав Дмитро Пожоджук, село Стара Олександрівка.

Отже, підіб'ємо підсумки. Скотарські мотиви присутні у більшості календарних звичаїв та обрядів волинян. Вони відображають важливість скотарства як галузі господарства на теренах Волині. Найбільш чітко вираженими є мотиви забезпечення здоров'я, молочності та плодючості корів (в обрядах усіх циклів річного кола), а також захисту домашньої худоби від злих сил, зокрема, відьом (найяскравіше проявляються в обрядовості таких свят, як Юрія та Івана Купала). Важливими у традиційній культурі волинян є ритуальна годівля худоби обрядовими стравами (наприклад, на Святвечір, Великдень), обрядодії під час першого вигону (зокрема, вигін освяченими вербовими гілками) тощо. Відзначимо, що досить редукованими на досліджених теренах Волині є скотарські мотиви в обрядовості свята Петра і Павла. Натомість у волинських селах Житомирщини цими мотивами пронизана обрядовість свята Трійці (маємо на увазі приурочений до цього дня звичай символічного “викрадення” корів, семантика якого поки що достеменно не з'ясована).

**CATTLE MOTIVES IN THE CALENDAR AND
HOUSEHOLD RITUALS OF THE VOLHYNINIANS
(Based on Field Materials from the Villages of Zhytomyr and
Vinnytsia Regions)**

Dmytro POZHODZHUK

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Ethnology,

1, Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

During the study of calendar and family customs and rituals, ethnologists often distinguish the main motifs among them which are primarily economic (grain-growing, pastoral), memorial, the motifs of marriage and love, etc. Nowadays, scientists probably pay the most attention to the memorial motifs and the motifs of marriage and love. Regarding the economic motifs, they pay the most attention to the grain-growing. On the other hand, ethnologists pay less attention to cattle motives in the calendar or family ritual of Ukrainians. This also applies to cattle motifs in the calendar customs and rituals of the Volhynians which are insufficiently investigated.

Using field ethnographic materials taken in the Volhynian villages of Zhytomyr region (villages of Hrushky, Davydivka Volodarsko-Volhynskyi, Ivanovichi, Stara Oleksandrivka of Chervonoarmiisk district, villages of Ivankiv, Klitiyshche, Ksaverivka, Novopil of Chernyakhiv district) and Vinnytsia region (villages of Voronivtsi, Zozulyntsi, Lozna, Morozivka, Podorozhnia, Rybchyntsi of Khmilnyk region) the author characterizes the presence of cattle motifs in calendar customs and rituals of the annual cycle. A special emphasis is made on the ritual associated with the symbolic “abduction” of cows on the holiday of the Trinity, the existence of which is recorded only in Volhynian districts of Zhytomyr region.

Thus, cattle motifs are present in most calendar customs and rituals of the Volhynians, reflecting the importance of cattle farming as a branch of the industry in Volhynia region. The motifs of providing health, breast milk and fertility of cows are most clearly expressed (in the rites of all cycles of the annual circle) as well as protecting livestock from evil forces, in particular, witches (the motifs appear most clearly in the ritual of such holidays as St. George and Ivan Kupala Day). Ritual feeding of animals

with ritual dishes (for example, Christmas Eve, Easter), rituals during the first pasture (in particular, the pasture with sanctified willow branches) etc. are important in the traditional culture of Volhynians. It should be noted that cattle motifs in the ritual of the feast of Peter and Paul (the traditional feast of cattlemen) are quite reduced on the studied territories of Volhynia. On the other hand, in the Volhynian villages of Zhytomyr region the ritual of the Holy Trinity is infused with these motifs. So, during the field research in the Volhynian villages of Zhytomyr region, the author was able to make a record of a custom that can be described by the term “abduction” of cows on the Trinity: the shepherds, at night before the Trinity, secretly from the owners, sent the cattle to grass from the barns, they grazed it, decorated with garlands of flowers, and in the morning or in the afternoon returned the cattle to owners. The shepherds received a reward for that in form of money or food. Unfortunately, the semantics of this custom have not been cleared up so far.

Key words: cattle motifs, calendar and household ritual, Volhynia, customs, rituals, Zhytomyr region, Vinnytsia region.

REFERENCES

- Anton Los (1939), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Ksaverivka Cherniakhivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 5 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Antonina Bondarchuk (1927), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Klityshche Cherniakhivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 6 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Antonina Perevalova (1931), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Novopil Cherniakhivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 3 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Arkadii Kryzhov (1935), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Hrushky Volodarsko-Volynskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 9 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Bahlai, Mariia. “Obriadovi funktsii roslynnosti u volynian (za etnografichnymy materialamy ekspedytsii 2009–2010 rr.)” *Narodoznavchi zoshyty* 4 (2013): 608–615. (in Ukrainian).
- Bahlai, Mariia. “Skotarski motyvy v litnii obriadovosti volynian Zhytomyrshchyny.” *Narodoznavchi zoshyty* 4 (2015): 818–824. (in Ukrainian).
- Blyznak, Ivan. “Zeleno-sviatochnyi zvychai u boikivskii mistsevyni Shtukivets.” *Litopys Boikivshchyny* 9 (1937): 120–122. (in Ukrainian).
- Feodosiia Mois (1922), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Podorozhnia Khmilnytskoho raionu Vinnytskoi oblasti. 14 lypnia 2014 r. (in Ukrainian).
- Halaichuk, Volodymyr. “Rizdviano-vodokhresni sviata v okolytsiakh Krementsia.” *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna* 44 (2009): 215–240. (in Ukrainian).
- Halyna N (1936), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Zozulyntsi Khmilnytskoho raionu Vinnytskoi oblasti. 10 lypnia 2014 r. (in Ukrainian).
- Halyna Sydoruk (1940), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Lozna Khmilnytskoho raionu Vinnytskoi oblasti. 7 lypnia 2014 r. (in Ukrainian).
- Hanna Bakur (1935), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Hrushky Volodarsko-Volynskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 9 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Konopka, Volodymyr. “Khliborobski motyvy v kalendarnii obriadovosti ukraintiv Pivdenno-Zakhidnoho istoriko-etnografichnoho rehionu Ukrainy.” Avtoref. dys. kand. ist. nauk, Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 2015. (in Ukrainian).
- Kutelmakh, Kornelii. “Kalendarna obriadovist yak etnohenetychne dzherelo.” V *Etnohenez ta etnichna istoriia naseleattia ukrainskykh Karpat*. Red. Stepan Pavliuk. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 2006, t. 2. (in Ukrainian).
- Kyrchiv, Roman. “Relikty yuriiivskoi obriadovosti v ukrainskykh Karpatakh,” *Narodna tvorchist ta etnografii* 2 (1985): 38–43. (in Ukrainian).

- Larysa Suprunchuk (1939), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Ivanovychi Chervonoarmiiskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 10 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Leonid Boiko (1938), zapysala Liliia-Mariia Kalinchuk, selo Novopil Cherniakhivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 5 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Liubov Zhurybida (1944), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Stara Oleksandrivka Chervonoarmiiskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 7 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Mandybura, Marian. *Polonynske hospodarstvo Hutsulshchyny druhoi polovyny XIX – 30-ky rokiv XX st.: istoryko-etnohrafichnyi narys*. Kyiv: Naukova dumka, 1978. (in Ukrainian).
- Mariia Lebid (1938), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Voronivtsi Khmilnytskoho raionu Vinnytskoi oblasti. 4 lypnia 2014 r. (in Ukrainian).
- Mariia Lesak (1941), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Lozna Khmilnytskoho raionu Vinnytskoi oblasti. 7 lypnia 2014 r. (in Ukrainian).
- Mariia Lozova (1931), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Voronivtsi Khmilnytskoho raionu Vinnytskoi oblasti. 4 lypnia 2014 r. (in Ukrainian).
- Mariia Perenych (1925), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Voronivtsi Khmilnytskoho raionu Vinnytskoi oblasti. 4 lypnia 2014 r. (in Ukrainian).
- Mariia Polishchuk (1926), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Klityshche Cherniakhivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 6 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Mariia Stepanchuk (1956), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Ivanovychi Chervonoarmiiskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 10 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Mariia Tereshchuk (1929), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Davydivka Volodarsko-Volynskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 11 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Mykhailo Shuryma (1938), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Rybchyntsi Khmilnytskoho raionu Vinnytskoi oblasti. 12 lypnia 2014 r. (in Ukrainian).
- Nadiia N (1945), zapysala Liliia-Mariia Kalinchuk, selo Rybchyntsi Khmilnytskoho raionu Vinnytskoi oblasti. 14 lypnia 2014 r. (in Ukrainian).
- Nina Bakal (1954), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Klityshche Cherniakhivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 6 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Nina Hvozditka (1946), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Novopil Cherniakhivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 14 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Oleksandra Vozniuk (1928), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Ksaverivka Cherniakhivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 5 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Olena Mykhailenko (1939), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Ivankiv Cherniakhivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 8 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Pakholok, Inna. “Tradytyni zvychai ta obriady Zelenykh sviat: zakhidnopoliski i nadsianski paraleli (za polovymy materialamy Kamin-Kashyrskoho r-nu Volynskoi obl. ta Mostyskoho r-nu Lvivskoi obl.)” *Narodoznavchi zoshyty* 3–4 (2006): 446–450. (in Ukrainian).
- Pavlyna Sivchenko (1928), zapysala Liliia-Mariia Kalinchuk, selo Hrushky Volodarsko-Volynskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 11 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Pavlyna Sivchenko (1928), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, selo Hrushky Volodarsko-Volynskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 9 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Pukivskyyi, Yurii. *Vesniana kalendarno-pobutova obriadovist ukrainsiv istoryko-etnohrafichnoi Volyni*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2015. (in Ukrainian).
- Rachkovskyyi, Hryhorii. “Polovi etnohrafichni doslidzhennia kafedry etnologii Lvivskoho universytetu (1998–2013): heohrafiia, tematyka, zdobutky.” *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna* 50 (2014): 591–622. (in Ukrainian).

- Rozaliia Kostrytsia (1959), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, село Stara Oleksandrivka Chervonoarmiiskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 7 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Tetiana Tsymbaliuk (1939), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, село Novopil Cherniakhivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 3 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Tolstaya, Svetlana. "Kormleniye skota." V *Slavyanskiye drevnosti: etnolingvisticheskiy slovar v 5 t.* Red. Nikita Tolstoy. Moskva: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1999, t. 2. (in Russian).
- Tolstaya, Svetlana. "Krazha." V *Slavyanskiye drevnosti: etnolingvisticheskiy slovar v 5 t.* Red. Nikita Tolstoy. Moskva: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1999, t. 2. (in Russian).
- Tyvodar, Mykhailo. "Vesniani skotarski sviata, obriady ta viruvannya naseleння ukraïnskykh Karpat (druha polovyna XIX – seredyna 40-kh rokiv XX st.)," *Narodna tvorchist ta etnohrafii* 5 (1990): 32–40. (in Ukrainian).
- Tyvodar, Mykhailo. *Tradytiine skotarstvo ukraïnskykh Karpat druhoi polovyny XIX – pershoi polovyny XX st.: istoryko-etnologichne doslidzhennia.* Uzhhorod: Karpaty, 1994. (in Ukrainian).
- Valentyna Kordonets (1932), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, село Hrushky Volodarsko-Volynskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 9 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Vinogradova, Svetlana i Svetlana Tolstaya. "Venok." V *Slavyanskiye drevnosti: etnolingvisticheskiy slovar v 5 t.* Red. Nikita Tolstoy. Moskva: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1995, t. 1. (in Russian).
- Vira Halych (1928), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, село Hrushky Volodarsko-Volynskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 9 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Vira Kondratiuk (1954), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, село Morozivka Khmilnytskoho raionu Vinnytskoi oblasti. 9 lypnia 2014 r. (in Ukrainian).
- Volodymyr Tsybert (1941), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, село Davydivka Volodarsko-Volynskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 11 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Volodymyr Tsymbaliuk (1938), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, село Novopil Cherniakhivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 4 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Vypasniak, Andrii. "Tradytiine skotarstvo ukraïnskoho naseleння Skhidnoi Halychyny (90-ti rr. XIX – 30-ti rr. XX st.)." Avtoref. dys. kand. ist. nauk, Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka, 2010. (in Ukrainian).
- Yelyzaveta Savoliuk (1938), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, село Morozivka Khmilnytskoho raionu Vinnytskoi oblasti. 9 lypnia 2014 r. (in Ukrainian).
- Yevheniia Androsiuk (1942), zapysala Liliia-Mariia Kalinchuk, село Petrykivtsi Khmilnytskoho raionu Vinnytskoi oblasti. 10 lypnia 2014 r. (in Ukrainian).
- Yevheniia Demydiuk (1930-ti), zapysala Mariana Cherechin, село Novopil Cherniakhivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 3 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Zabrodska Nina (1957), zapysav Dmytro Pozhodzhuk, село Ivanovychi Chervonoarmiiskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti. 10 lypnia 2013 r. (in Ukrainian).
- Zubrytskyi, Mykhailo. "Narodni kalendar, narodni zvychai i povirky, pryv'iazani do dniv v tyzhdny i do rokovykh sviat (Zapysani u Mshantsy, Staromiskoho povitu i po susidnikh selakh)." *Materyialy do ukraïnsko-ruskoï etnologii* 3 (1900): 33–60. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2015

Прийнята до друку 10.09.2015